

Variatie in tweeledige verbale clusters in het Heerlens Algemeen Nederlands (HAN)

Leonie CorniPs & anne ribbert*

This article explores the variation in two-verb clusters in Heerlen Dutch with respect to the placement of the finite verb and its complement. A number of sociolinguistic and structural variables are examined with the aim of explaining the attested variation. It will be shown that the variation in Heerlen Dutch is not stratified according to the sociolinguistic, independent variables investigated. Among the determining factors are the form of the finite verb and type of verbal complement. Different results are found for clusters with past participles in comparison to clusters with infinitives. The variation at the level of the individual speaker shows that there is an implicational relation between the two possible orders of the finite element and its complement in both types of verbal clusters. That is, the order [Vfin+part] implies the order [part+Vfin], whereas the order [inf+Vfin] implies the order [Vfin+inf]. This provides strong evidence that it cannot be the case that both structures are freely available to the individual speaker but, instead, that one of the orders has to be derived.

1 Inleiding

In deze bijdrage doen we verslag van een onderzoek naar variatie in de bijzin van onder andere de volgorde hulpwerkwoord en voltooid deelwoord in het Heerlens Algemeen Nederlands (HAN). Sinds het onderzoek van Pauwels (1953) is er in de literatuur veel discussie gevoerd over de regionale distributie van de twee mogelijke volgordes, als in (1):

- (1) a Ik weet zeker dat hij dat *heeft gedaan*.
b Ik weet zeker dat hij dat *gedaan heeft*.

De volgorde in (1a) is de zogenaamde ‘rode’ of 1-2-volgorde (1 refereert aan de persoonsvorm ofwel aan het werkwoord dat het minst ingebed is) terwijl (1b) de ‘groene’ of 2-1-volgorde laat zien.¹

* Leonie CorniPs is verbonden aan het Meertens Instituut (Joan Muyskenweg 25, 1096 CJ Amsterdam; Leonie.CorniPs@meertens.knaw.nl). Anne Ribbert is verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen (Afdeling Engelse Taal en Cultuur, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen; A.Ribbert@let.ru.nl).

1 De noties ‘rode’ en ‘groene’ volgorde gaan terug op het onderzoek van Pauwels (1953) en hebben betrekking op de verschillende kleuren waarmee ze de twee volgordes op haar kaart heeft aangeduid.

Het is interessant dat individuele sprekers onder handhaving van dezelfde spreekstijl beide volgordes toestaan. Zo zegt één informant in het HAN vrij kort na elkaar zowel de 1-2- als 2-1-volgorde:

- (2) a dat weet ik nog steeds niet dat is dus waar eh .. X heeft gewoo (15: Peter)
b ja in het pand waar X gewoond heeft (15: Peter)

De individuele variatie in (1) kan vanuit drie perspectieven binnen de generatieve theorie geanalyseerd worden. Ten eerste veronderstellen traditionele analyses (Koster 1975) dat het Nederlands onderliggend een SOV-taal is. Voor het verbale cluster betekent dit dat de persoonsvorm (het hoofd van het cluster) in de basispositie achteraan staat. Het verbale cluster in (1b) reflecteert dus de basisvolgorde terwijl de volgorde een (1a) een afgeleide is. Ten tweede beargumenteren recentere analyses dat het Nederlands ook als SVO-taal te analyseren valt (Zwart 1993). In deze analyse staat de persoonsvorm in (1a) juist in de basispositie en in een afgeleide positie in (1b). Bovendien zou het ook zo kunnen zijn dat beide volgordes vrij toegankelijk in de grammatica aanwezig zijn. De spontane spreektaal-data van het HAN zijn belangrijk omdat ze evidentie voor één van de hierboven genoemde analyses kunnen leveren.

1.1 Regionale distributie van het verbale cluster *Vfin* - voltooid deelwoord

We bespreken eerst in het kort drie regionale onderzoeken die in het verleden plaats hebben gevonden, namelijk van Pauwels (1953), Stroop (1970) en de *Atlas van de Nederlandse Dialectsyntaxis* (AND) (Gerritsen 1991). De verschillende onderzoeken van Pauwels en opvolgers komen in grote lijnen overeen. In de kop van Noord-Holland, Groningen en Friesland komt bijna uitsluitend de 2-1-volgorde in (1b) voor, in de rest van het land domineert de 2-1-volgorde weliswaar, maar is niet de enig voorkomende. Volgens Stroop (1970) is in heel Nederland in gesproken taal de 2-1-volgorde dominant. Pauwels beweert daarentegen dat in het midden tot zuidoosten van het land de 1-2-volgorde in (1a) het meest frequent is (vijftig tot honderd procent). Gerritsen (1991) bevestigt Pauwels' bevindingen voor het zuiden. De discrepantie tussen Stroop's en Pauwels' bevindingen verklaart eerstgenoemde door een verschil in methode waarmee de volgorde bevestigd is. Pauwels heeft haar enquête schriftelijk afgenomen en de zinnen die haar informanten naar hun dialect moesten vertalen in de 1-2-volgorde aangeboden. Bovendien wordt de 1-2-volgorde door de 'taaldiktatuur' (Stroop 1970) doorgaans als 'beter' bestempeld dan 2-1. Dit heeft tot gevolg dat het oordeel van de 'onbewust bevooroordeelde' (Stroop 1970:253) informant over welke volgorde in zijn woonplaats voorkomt, niet representatief is. De 1-2-volgorde wordt volgens Stroop vaker in de enquête ingevuld dan zij in het dagelijkse taalgebruik te beluisteren valt. Stroop heeft in tegenstelling tot Pauwels spontane taal geanalyseerd. Dit zorgt voor minder aangepast gedrag bij de informanten. Die laten zich in spontane taal namelijk minder leiden door prescriptieve normen dan in een enquête (Cornips en Poletto 2005). Kortom: voor de provincie Limburg vinden Pauwels en Gerritsen allebei een meerderheid aan 1-2-volgordes. Stroop vindt variatie in de volgorde, maar de 2-1-volgorde is in deze provincie het meest frequent.

Heel recent hebben De Sutter, Spielman en Geeraerts (2005) de invloed van de factoren 'regio' en 'register' op de volgorde in het tweeledige verbale cluster onderzocht. Voor 'regio' vinden ze in Vlaanderen in vergelijking met Nederland een hoger aantal 2-1-volgordes en dit geldt ook voor Nederlands-Limburg. Zij bevestigen dus de bevindingen van Stroop. Ook voor de factor 'register' stellen De Sutter e.a. – net als Stroop – dat de volgorde 2-1 vooral in gesproken taal gebruikt wordt, terwijl de volgorde 1-2 in geschreven taal

domineert. Eveneens beweren de Sutter e.a. dat de ‘mate van redactionele controle’ een belangrijke oorzaak is voor het verschil tussen gesproken en geschreven taal.

Alle genoemde onderzoeken hebben gemeenschappelijk dat ze noodgedwongen hebben moeten abstraheren van de variatie binnen een taalgemeenschap. Immers, per dorp, stad of regio zijn slechts enkele dialectsprekers of andere bronnen bevraagd of geraadpleegd. De interessante onderzoeksvraag ontstaat nu hoe de distributie van de volgordes in (1) er binnen één taalgemeenschap uitziet en op het niveau van de individuele spreker. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, doen we verslag van de resultaten van een onderzoek op basis van een sociolinguïstisch corpus van spontane spreektaal, namelijk het Heerlens Algemeen Nederlands (in het vervolg: HAN, Cornips 1994).

2 Het corpus Heerlens Algemeen Nederlands (HAN) en de onafhankelijke variabelen

Het HAN-corpus bestaat uit 33,5 uur gesproken taal en is gebaseerd op een a-selecte steekproef die in 1988 door het bevolkingsregister in Heerlen is getrokken (Cornips 1994). Deze steekproef heeft uiteindelijk geresulteerd in een totaal van 67 mannelijke sprekers die naar drie onafhankelijke variabelen verdeeld zijn, namelijk ‘taalachtergrond’, ‘leeftijd’ en ‘opleiding/beroep’.² Tabel 1 geeft een overzicht van het aantal sprekers per niveau van de onafhankelijke variabelen.

Beroep/opleiding	laag		hoog		totaal
	jong	oud	jong	oud	
Taalachtergrond					
<i>Import</i>	3	6	5	5	19
<i>Dialect</i>	5	6	8	10	29
<i>HAN</i>	8	0	8	3	19
totaal	16	12	21	18	67

Tabel 1: Celvulling van sprekers naar groepen van de onafhankelijke variabelen; N=67.

De variabele ‘taalachtergrond’ kent drie niveaus: de import-sprekers zijn sprekers die in Heerlen geboren zijn maar van wie de ouders uit Nederland (buiten Limburg) naar Heerlen gemigreerd zijn. De moedertaal van deze informanten is een meer of mindere regionale vorm van het Algemeen Nederlands, ook Heerlens Algemeen Nederlands (HAN) genoemd. De dialect-sprekers zijn informanten die in Heerlen geboren zijn en van wie ook de ouders uit Limburg of Heerlen afkomstig zijn. Zowel de moedertaal van deze ouders als van de informanten zelf is een Limburgs of Heerlens dialect. Deze groep sprekers is tweetalig; het HAN is óf als tweede moedertaal óf op latere leeftijd als tweede taal geleerd. De HAN-

2 De restrictie tot mannelijke informanten is uitsluitend van onderzoekstechnische aard: a) de twee niveaus van de onafhankelijke variabele opleiding/beroep liet zich beter onderzoeken bij mannen dan bij vrouwen en b) uitbreiding van het onderzoek met vrouwen - en dus verdubbeling van het aantal cellen en informanten - was binnen de gestelde tijd van het onderzoek niet haalbaar.

sprekers zijn sprekers die in Heerlen geboren zijn en van wie ook de ouders uit Limburg of Heerlen afkomstig zijn. Hoewel de moedertaal van deze ouders een Limburgs dialect is, spreken deze personen als moedertaal het HAN. Alle sprekers hebben voor dit onderzoek in het HAN geconverseerd. De hypothese is dat de dialectsprekers het meest kenmerken uit het dialect in het HAN gebruiken (interferentie), de HAN-sprekers minder dialectkenmerken importeren dan de dialect-sprekers en de import-sprekers op hun beurt weer minder dialectkenmerken gebruiken dan de import- en HAN-sprekers (zie Cornips 1994).

De onafhankelijke variabele 'leeftijd' bestaat uit twee niveaus, namelijk jong (leeftijd 20 tot en met 45 jaar in 1989) en oud (leeftijd 60 jaar en ouder in 1989). Het is mogelijk om volgens deze zogenaamde 'schijnbare tijd'-methode waarin oude en jonge sprekers met elkaar vergeleken worden eventuele taalverandering zichtbaar te maken. Als er geen significante verschillen tussen deze twee leeftijdsniveaus zijn, dan wijst dat erop dat we met stabiele variatie te maken hebben. Tenslotte kent de onafhankelijke variabele opleiding/beroep de twee niveaus 'laag' en 'hoog' voor respectievelijk ongeschoolde/geschoolde handarbeid en middelbare employés/hogere beroepen (Westerlaak 1975, zie voor meer details en problemen Cornips 1994).

Twee sprekers van dezelfde niveaus van de sociolinguïstische variabelen (dus uit één cel in Tabel 1), bijvoorbeeld 'dialect', 'jong' en lage opleiding, hebben met elkaar een uur lang in het HAN gesproken. De onderwerpen van de gesprekken waren vrij. Deze spontane conversaties zijn thuis bij één van de sprekers opgenomen. Naast de modus (gesproken taal) ligt dus ook de mate van interactie in hoge mate vast. De Sutter et al. (2005:22) hebben een effect van de mate van interactie op de volgorde in het cluster gevonden. De aanwezigheid van twee of meer gesprekspartners bleek met een frequenter voorkomen van de groene volgorde te correleren. Doordat de modus (gesproken taal) en het type gesprek in het corpus Heerlens Algemeen Nederlands vastliggen, kunnen we voorkomen dat de volgordevariatie in het verbale cluster binnen ons corpus veroorzaakt wordt door stilistische variatie en/of mate van interactie.

2.1 Sociale stratificaties van volgordevariatie in het verbale cluster V_{fin} - voltooid deelwoord

In de literatuur veronderstelt men dat de volgorde in het verbale cluster mede bepaald wordt door (i) het type 'hulpwerkwoord', zoals perfectief, passief en modaal en aspectueel, en (ii) de vorm van het verbaal complement, namelijk voltooid deelwoord versus infinitief. In dit artikel zullen we het perfectieve verbale cluster met de perfectieve en passieve hulpwerkwoorden *hebben* en *zijn*, als in (1) het meest uitvoerig bespreken. In §3 bespreken we het verbale cluster met een modaal en aspectueel finiet werkwoord met een infinitief. Indien we het perfectieve/passieve werkwoordscluster in het corpus onderzoeken, dan blijkt in Heerlen zowel de 2-1- als 1-2-volgorde voor te komen. In totaal hebben de 67 sprekers 558 maal een bijzin met een perfectief of passief verbaal cluster bestaande uit twee werkwoorden gerealiseerd. Duidelijk blijkt uit tabel 2 dat de 2-1-volgorde dominant is in het HAN.

volgorde	tokens	percentage
2-1	376	67,4
1-2	182	32,6
totaal	558	100

Tabel 2: *Volgordevariatie in het perfectief/passief verbaal cluster in het HAN; N=558.*

Deze eerste bevinding levert evidentie voor een overwegende 2-1-volgorde in het zuiden van het land, zoals al door Stroop (1970) geconstateerd is.

De eerste vraag is of de volgordevariatie in het perfectieve verbale cluster sociale betekenis heeft, dat wil zeggen gerelateerd is aan de onafhankelijke variabelen van de sprekers, namelijk taalachtergrond, leeftijd en beroep/opleiding (zie §1). De volgende tabel laat zien dat taalachtergrond (HAN als eerste en/of tweede taal en taalachtergrond van de ouders) niet van invloed is op de realisatie van een specifieke volgorde in het verbale cluster, dat wil zeggen er zijn geen significante verschillen tussen de drie groepen sprekers. De HAN- en de dialect-sprekers gebruiken relatief meer de 2-1-volgorde dan de import-sprekers, respectievelijk 71,3% en 69,3% versus 60,3%. Dit komt dus niet overeen met de bevindingen van Pauwels dat juist in Limburg de 1-2-volgorde het meest voorkomt.

taalachtergrond	volgorde 2-1	volgorde 1-2	totaal
IMP	91 60,3%	60 39,7%	151
DIA	178 69,3%	79 30,7%	257
HAN	107 71,3%	43 28,7%	150
totaal	376 67,4%	182 32,6%	558

niet significant

Tabel 3: *De onafhankelijke variabele taalachtergrond en volgorde in het perfectief en passief verbale cluster.*

Volgens de AND (1999:39) is de rode volgorde in opkomst onder druk van de norm van de schrijftaal. Op basis van de AND kunnen we dus een hoger percentage 1-2-volgorde in de taal van de 'jonge' dan van 'oude' sprekers verwachten. Tabel 4 laat echter zien dat de groep oude en jonge sprekers niet significant van elkaar verschillen. Er is dus sprake van stabiele variatie in de Heerlense gemeenschap:

leeftijd	volgorde 2-1	volgorde 1-2	totaal
jong	203 65,1%	109 34,9%	312
oud	173 70,3%	73 29,7%	246
totaal	376 67,4%	182 32,6%	558

niet significant

Tabel 4: *De onafhankelijke variabele leeftijd en volgorde binnen het perfectief en passief verbale cluster.*

Vervolgens kan de onafhankelijke variabele ‘opleiding/beroep’ met een specifieke volgorde correleren. De verwachting is dan dat de 1-2-volgorde vooral in geschreven taal gebruikt wordt en in het bijzonder in kranten, waar prescriptieve regels gelden. Als we ervan uitgaan dat de hoger opgeleiden langer en hoger onderwijs volgen en op hun werk vaker met geschreven taal in contact komen, dan zouden zij met een frequentere input van de 1-2-volgorde te maken hebben. Bovendien heeft de 1-2-volgorde een hogere status dan de 2-1-volgorde (zie Stroop 1970). Tabel 5 laat echter zien dat er geen significante samenhang is tussen het niveau van beroep/opleiding van de spreker en een specifieke volgorde.

Opleiding/beroep	volgorde 2-1	volgorde 1-2	totaal
<i>laag</i>	149 70,6%	62 29,4%	211
<i>hoog</i>	227 65,4%	120 34,6%	347
totaal	376 67,4%	182 32,6%	558

niet significant

Tabel 5: De onafhankelijke variabele opleiding/beroep en volgorde binnen het perfectief en passief verbale cluster.

Samenvattend kan gezegd worden dat de volgordevariatie in het verbale cluster geen sociale betekenis heeft, dat wil zeggen dat er geen sociale stratificaties in de Heerlense gemeenschap te vinden zijn naar taalachtergrond, opleiding/beroep en leeftijd. Verder wijst niets erop dat de 1-2-volgorde een prestigieuze variant in de gemeenschap is. Er zijn geen significante verschillen tussen sprekers met een hoog en laag beroep/opleidingsniveau aangetroffen. Bovendien zijn er geen significante verschillen tussen oude en jonge sprekers gevonden. Dit wijst erop dat de volgordevariatie in het tweeledige verbale perfectieve/passieve cluster stabiel is.

- 3 Categorisch versus variabel gebruik van de twee mogelijke volgordes en het type cluster

3.1 Het verbale cluster hulpwerkwoord - voltooid deelwoord

De individuele sprekers zijn in de voorafgaande paragraaf samengevoegd en geven op deze wijze inzicht in de variatie die op het niveau van de taalgemeenschap aanwezig is. Deze paragraaf laat zien dat er ook veel variatie bestaat op het niveau van de individuele spreker (zie Bijlage). De a-select geselecteerde sprekers in Heerlen zijn naar de variatie die ze laten zien in het perfectieve en passieve verbale cluster onder te verdelen in twee groepen. Er zijn sprekers die categorisch één volgorde gebruiken en sprekers die allebei de volgordes gebruiken. Om meer informatie over het gebruik per spreker te krijgen, hebben we het categorisch en variabel gebruik in tabel 6 bij elkaar gezet. Tabel 6a toont dat 49 sprekers zowel de 1-2- als de 2-1-volgorde gebruiken terwijl slechts 1 spreker categorisch 1-2 en 15 sprekers categorisch 2-1 realiseren. Het is dus niet zo dat de variatie in de Heerlense taalgemeenschap veroorzaakt wordt door twee homogene subgroepen die of de 1-2- of 2-1-volgorde gebruiken:

volgorde	<i>n</i> sprekers (67)
categorisch gebruik 1-2	1
categorisch gebruik 2-1	15
variabel gebruik 1-2/2-1	49
geen relevante uitingen	2

Tabel 6a: Categorisch of variabel gebruik van 1-2- en/of 2-1-volgorde in het perfectief en passief verbaal cluster.

Als we de perfectieve en passieve clusters uit elkaar halen, dan valt het op dat het categorisch gebruik van 2-1 voor de passieve clusters sterk omhoog gaat (tabel 6c). Dit wordt veroorzaakt door de invloed van het type hulpwerkwoord op de volgorde (zie later §4).

volgorde	<i>n</i> sprekers (67)
categorisch gebruik 1-2	5
categorisch gebruik 2-1	16
variabel gebruik 1-2/2-1	42
Geen perfectief	4

Tabel 6b: Categorisch of variabel gebruik van 1-2- en/of 2-1-volgorde in het perfectief verbaal cluster.

volgorde	<i>n</i> sprekers (67)
categorisch gebruik 1-2	4
categorisch gebruik 2-1	32
variabel gebruik 1-2/2-1	21
Geen passief	10

Tabel 6c: Categorisch of variabel gebruik van 1-2- en/of 2-1-volgorde in passief verbaal cluster.

Elk corpus is noodgedwongen in grootte begrensd. We zullen dus niet te weten komen of de 16 categorische sprekers in tabel 6a altijd een categorisch gebruik van één volgorde in het verbale cluster laten zien. Het is opvallend dat deze 16 sprekers een lagere frequentie in het gebruik van het verbale cluster hebben dan de ‘variabele’ sprekers. Het gemiddelde voor de eerste groep is 3.65 en voor de laatste groep 9.72. Het zou dus zo kunnen zijn dat de categorische sprekers wel variabel gedrag tonen op het moment dat zij twee of vier uur opgenomen waren in plaats van één uur zoals nu het geval is. Echter, alle sprekers hebben evenveel kans gehad om tweeledige verbale clusters te produceren.

3.2 Het verbale cluster *Vfin* - infinitief

In de literatuur veronderstelt men dat de volgorde in het verbale cluster mede bepaald wordt door (i) het type ‘hulpwerkwoord’, zoals perfectief, passief en modaal en aspectueel, en (ii) de vorm van het verbaal complement, namelijk voltooid deelwoord versus infinitief.

We bespreken daarom nog een tweede type verbaal cluster in het HAN-corpus, namelijk het tweeledige cluster met een modaal en aspectueel finiet werkwoord en een infinitief, zoals respectievelijk (3a) en (3b) illustreren:³

- (3) a dat hij de auto *wil_{mod}* (1) *stelen_{inf}* (2)
 b dat hij daar *gaat_{asp}* (1) *zwemmen_{inf}* (2)

Dit type verbaal cluster laat een nieuw beeld zien wat betreft de volgordevariatie op het niveau van de taalgemeenschap (zie ook Pennings 2004):

volgorde	tokens	%
2-1 <i>stelen wil</i>	14	.03
1-2 <i>wil stelen</i>	540	99.97
Totaal	554	100

Tabel 7a: Volgordevariatie in het modaal verbaal cluster in het HAN; N=554.

volgorde	tokens	%
2-1 <i>zwemmen gaat</i>	1	0
1-2 <i>gaat zwemmen</i>	117	100
totaal	118	100

Tabel 7b: Volgordevariatie in het aspectueel verbaal cluster in het HAN; N=118.

De tabellen 7 a-b tonen dat de volgorde 1-2 nu bijna categorisch is in vergelijking met de categorische 2-1-volgorde van het perfectieve/passieve cluster. Bovendien laat tabel 8 zien dat nu geen enkele spreker een categorisch gebruik van de 2-1-volgorde heeft. Ten slotte verdwijnt in dit type verbale cluster het variabel gedrag grotendeels; slechts 12 sprekers uiten beide mogelijke volgordes in tegenstelling tot 49 sprekers in het perfectief/verbaal cluster:

	<i>n</i> speakers (67)
categorisch gebruik 1-2	55
categorisch gebruik 2-1	0
variabel gebruik 1-2/2-1	12

Tabel 8: Categorisch of variabel gebruik van 1-2- en/of 2-1-volgorde in het modaal en aspectueel verbaal cluster.

³ Tot de modalen in dit corpus zijn gerekend *kunnen*, *moeten*, *willen*, *mogen*, *zullen* en tot de aspectuele finiete werkwoorden *doen* (zie Cornips 1998), *laten*, *gaan* en *blijven*.

Al met al is variatie in het tweeledige verbale cluster binnen één taalgemeenschap veel complexer en variabel dan de (geografische) onderzoeken van Pauwels, Stroop, Gerritsen en De Sutter e.a. suggereren. Samenvattend kunnen we stellen dat voor de factoren ‘regio’ en ‘stijl’ de bevindingen van Stroop (1970) en De Sutter e.a. (2005) dat in gesproken taal in het verbale cluster hulpwerkwoord – voltooid deelwoord de 2-1-volgorde dominant is, juist zijn voor Heerlen in Nederlands-Limburg (in tegenstelling tot de bevindingen van Pauwels en de AND). Bovendien is de variatie niet alleen aanwezig op het niveau van de taalgemeenschap maar ook op het niveau van de individuele spreker. Verder blijken structurele factoren de volgorde in het tweeledige verbale cluster te bepalen. Immers, in tegenstelling tot het perfectieve/passieve cluster is in het modale/aspectuele cluster de 1-2-volgorde categoriaal aanwezig. De volgende paragraaf gaat gedetailleerd in op de variatie op het niveau van de individuele spreker.

3.3 Implicatiele relaties

Het is uitermate interessant dat de gegevens in tabellen 6 en 7 ieder een implicatiele relatie tussen de beide volgordes weergeven (zie hiervoor ook de bijlage). De individuele sprekers die in het perfectieve/passieve verbale cluster de 1-2-volgorde gebruiken, kunnen dat alleen maar doen als zij ook een 2-1-volgorde tot hun beschikking hebben. Met andere woorden, met uitzondering van enkele sprekers, wordt de 1-2-volgorde niet categorisch gebruikt maar altijd ‘samen’ met een 2-1-volgorde. Daarentegen gebruiken individuele sprekers wel de 2-1-volgorde categorisch. In het modale/aspectuele verbale cluster (tabel 8) komt bovendien de 2-1-volgorde helemaal niet categorisch voor maar alleen indien de spreker ook de 1-2-volgorde tot zijn beschikking heeft. Figuur 1 illustreert deze implicatiele relaties:

<p>perfectief + voltooid deelwoord implicatiele volgorde</p> <ul style="list-style-type: none"> • 2-1-volgorde categoriaal • 1-2-volgorde ≠ categoriaal <p>→ 1-2 alleen in combinatie met 2-1</p>	<p>modaal/aspectueel + infinitief implicatiele volgorde</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1-2-volgorde categoriaal • 2-1-volgorde ≠ categoriaal <p>→ 2-1 alleen in combinatie met 1-2</p>
---	--

Figuur 1: Implicatiele relaties in beide typen verbale clusters op niveau van de individuele spreker

De bovengenoemde data laten zien dat het type finiet werkwoord (perfectief en passief versus aspectueel en modaal) en verbaal complement (voltooid deelwoord of infinitief) in belangrijke mate de variatieruimte bepalen. Deze data leveren sterke evidentie voor een analyse waarin niet beide structuren, namelijk een 1-2- en 2-1-volgorde voor beide typen verbale clusters in de individuele grammatica’s van het HAN vrij toegankelijk zijn, d.w.z. dat er structurele factoren moeten zijn die de keuze voor één van de volgordes beïnvloeden. Tegen een vrije keuze van de volgordes pleit (i) de implicatiele relatie tussen de twee volgordes en (ii) de distributie van één categorische ten opzichte van de variabele volgorde. Deze data suggereren dat één van beide volgordes een afgeleide van de andere is. In de traditionele hoofd-finale analyse (Koster 1975) kunnen we stellen dat de 2-1-volgorde

de de basisvolgorde is waarvan de 1-2-volgorde via verplaatsing van het complement van het hulpwerkwoord (naar rechts) afgeleid is. In een meer recente hoofd-initiële analyse (Zwart 1993) kunnen we stellen dat de 1-2-volgorde de basis is waarvan de 2-1-volgorde is afgeleid door verplaatsing (naar links) van het complement van het hulpwerkwoord. We gaan in dit artikel niet in op alle mogelijke analyses van het tweeledige verbale cluster maar zie Barbiere (2005), Broekhuis (1993), Wurmbandt (2000) en Zwart (1996).

Deze bevindingen brengen ons op de volgende onderzoeksvraag, namelijk welke structurele factoren beïnvloeden de variatie in het verbale cluster? We bespreken in de volgende paragraaf uitsluitend het verbale cluster hulpwerkwoord – voltooid deelwoord omdat de volgordes in dit cluster het meest variabel zijn.

4 De rol van structurele factoren in volgordevariatie in het cluster hulpwerkwoord – voltooid deelwoord

4.1 *Passief versus perfectief verbaal cluster*

Uit onderzoek van De Schutter (1976) blijkt dat in het passief verbaal cluster vaker de 2-1-volgorde voorkomt dan 1-2. We verwachten dus ook voor het HAN met de passieve hulpwerkwoorden *worden* en *zijn* meer de 2-1-volgorde aan te treffen dan bij de actieve werkwoorden *hebben* en *zijn*. De zinnen in (4a) en (4b) zijn voorbeelden uit het HAN-corpus voor respectievelijk perfectief en passief *zijn*:

- (4) a ...was toen die die gijzeling hier in Heerlen *geweest is*. (band 1: Ruud)
b ...dat was die vrouw die *aangereden is* op de fiets. (band 1: Ruud)

Daarnaast is het voorkomen van een 2-1- of 1-2-volgorde gerelateerd aan het type gezegde. Naamwoordelijke gezegdes vereisen altijd de 2-1-volgorde:

- (5) Ik weet zeker dat hij *dapper is/*is dapper*.

Hoe meer een werkwoordelijke constructie op een naamwoordelijke lijkt, des te waarschijnlijker is het volgens De Schutter (1964:69), De Cubber (1986:66) en Haeseryn (1990), dat er sprake is van analogiewerking. Deze analogiewerking kan volgens de auteurs twee richtingen opgaan in die zin dat in clusters die meer op naamwoordelijke lijken een verhoogd aantal 2-1-volgordes voorkomt terwijl meer 1-2-volgordes voorkomen in clusters die meer op werkwoordelijke gezegdes lijken. De 1-2-volgorde komt volgens deze auteurs frequenter voor in de context van deverbatieve adjectieven, dat wil zeggen adjectieven die van deelwoorden afgeleid zijn. Een adjectief beschrijft een toestand, terwijl het voor een werkwoord kenmerkend is dat het een proces weergeeft. In veel gevallen zijn deze twee betekenissen echter met elkaar verwant. De toestand die door het adjectief beschreven wordt, is ten slotte het resultaat van het door het werkwoord beschreven proces. Een voorbeeld hiervan is (6):

- (6) en dan kun je zelf de restaurants die daarbij *zijn aangesloten*. (band 8, Roel)

Dat de restaurants aangesloten zijn, is het resultaat van het feit dat ze door iemand aangesloten werden. In (6) kan er sprake zijn van allebei – een beschrijving van een toestand en/of van een proces.

Tabel 9 laat het voorkomen van de diverse hulpwerkwoorden die een voltooid deelwoord selecteren in combinatie met de 1-2-volgorde zien. De verdeling van de 1-2- versus 2-1-volgorde over de verschillende typen hulpwerkwoorden is significant ($\chi^2 = 49,37$, $df = 5$, $p=0$).

type finiet werkwoord	1-2-volgorde absoluut	%
<i>zijn</i> (perfectief)	69/120	58
<i>zijn</i> (passief)	8/38	21
<i>hebben</i>	71/230	31
<i>worden</i>	27/127	21
deverbatieve adjectieven	7/41	17
totaal	182/556	33

Tabel 9: Overzicht type hulpwerkwoorden met een voltooid deelwoord als complement en 1-2-volgorde.

Zoals tabel 9 laat zien komt de 1-2-volgorde het meest voor bij perfectief *zijn* en met 58% zelfs meer dan de 2-1-volgorde. In vergelijking met eerder onderzoek (De Schutter 1964:69, De Schutter 1976:238, De Cubber 1986:66) is dit een behoorlijk hoog percentage. In deze drie eerdere onderzoeken komt perfectief *hebben* vaker in de 1-2-volgorde voor dan perfectief *zijn*. In het HAN-corpus heeft *hebben* met 31% het op één na hoogste percentage 1-2-volgordes. Dit resultaat is opmerkelijk omdat in dit corpus de 2-1-volgorde de meest frequente is. Het hoge aantal 1-2-volgordes bij perfectief *zijn* laat zien dat de volgorde sterk afhankelijk is van het type hulpwerkwoord.

De 1-2-volgorde komt minder frequent voor bij de passieve hulpwerkwoorden *zijn* (21%) en *worden* (21%). Deze distributie bevestigt de resultaten van het eerdere onderzoek van De Schutter (1976), die voor de 1-2-volgorde in passieve en actieve zinnen, respectievelijk een percentage van 38 en 51 heeft gevonden. De deverbatieve adjectieven hebben het laagste percentage 1-2-volgorde (17%). Dit is te wijten aan het feit dat het hier ondanks hun onduidelijke status om adjectieven gaat en adjectieven vereisen immers de 2-1-volgorde.

Zoals we in het voorafgaande gezien hebben hangt de variatie in de Heerlense taalgemeenschap in het verbale cluster dus nauw samen met het type hulpwerkwoord en het type verbaal complement. In deze paragraaf bespreken we of nog meer linguïstische factoren al dan niet relevant zijn voor de volgordevariatie, namelijk (a) de vorm van het voltooid deelwoord, (b) de mogelijke doorbreking van het verbale cluster en (c) het al dan niet voorkomen van elementen na de werkwoordelijke eindgroep (De Schutter 1964/76).⁴

4 Volgens Haeseryn (1990) is ook de factor “zinsritme/prosodie” van groot belang maar dit valt buiten het bestek van dit artikel.

4.2 Vorm van het voltooid deelwoord

Het voltooid deelwoord kan met diverse voorvoegsels *ge-*, *be-*, *ver-* en *ont-* voorkomen. Wanneer we de voltooide deelwoorden naar deze typen voorvoegsels onderverdelen, zien we dat er geen significante correlaties ontstaan met een specifieke volgorde in het verbale cluster.

prefixen	2-1-volgorde	1-2-volgorde	totaal
ge-	329 65%	170 35%	499
be-	20 86%	3 14%	23
ver-	23 74%	8 26%	31
ont-	1 100%	0 0%	1
rest	3 75%	1 25%	4
totaal	376 67%	182 33%	558

Niet significant

Tabel 10: Type voorvoegsel van het voltooid deelwoord en volgordevariatie .

4.3 (On)scheidbaarheid voltooid deelwoord

Uit het onderzoek van De Schutter (1964) en De Cubber (1986) kwam naar voren dat de 1-2-volgorde vaak samen gaat met voltooide deelwoorden van scheidbaar samengestelde werkwoorden, terwijl de 2-1-volgorde het meest voorkomt bij niet-scheidbaar samengestelde voltooide deelwoorden voor alle typen hulpwerkwoorden. Tabel 11 geeft het percentage 1-2-volgordes bij scheidbaar samengestelde werkwoorden weer voor de perfectieve hulpwerkwoorden *zijn* en *hebben*. Zoals uit de tabel blijkt, is er geen sprake van een bevorderend effect van scheidbaar samengestelde werkwoorden op de 1-2-volgorde in het HAN:

Perfectieve hulpwerkwoorden	2-1-volgorde	1-2-volgorde	totaal
scheidbaar	33 62%	20 38%	53 100%
niet scheidbaar	177 60%	119 40%	296 100%
totaal	210	139	349

Niet significant

Tabel 11: (on)scheidbaarheid van voltooid deelwoord gecombineerd met het perfectief hulpwerkwoord 'hebben' of 'zijn'.

4.4 Doorbreking van het verbale cluster

In het AN kan het element van een scheidbaar samengesteld deelwoord in de 1-2-volgorde óf onmiddellijk vóór het voltooid deelwoord óf ervan gescheiden optreden. In het HAN zijn het vooral partikels met een resultatieve betekenis die het verbale cluster doorbreken, naast bijwoorden als *samen* en adjectieven als *dood* als in (7):

- (7) a en dan kun je zelf de restaurants die daarbij *zijn aangesloten* (spreker 65, band 8)
 b als je sowieso bekijkt de bevolking hier hoe die nou *is samengesteld* (spreker 63, band 17)
 c ik weet helemaal niet wat er van Yarns *is overgebleven* (spreker 46, band 18)
 d ja dat dat wij die ruit *hadden ingetrapt* (spreker 48, band 1)
 e wat ze er nou *hebben neergezet* (spreker 64, band 3)
 f Helmut Kohl toen die *werd uitgefloten* (spreker 65, band 8)
 g en ik weet niet hoeveel kinderen toen *zijn doodgebleven* (spreker 60, band 10).

Van de 109 scheidbaar samengestelde werkwoorden, zijn er slechts 2 waarin het partikel het verbale cluster niet doorbreekt. De twee voorbeelden zijn:⁵

- (8) a want d'r zijn allerhand factoren die dat dus *tegen hebben gehouen* (spreker 44, band 23)
 b de café's wat ik *mee heb gemaakt* (spreker 1, band 2).

Het is duidelijk dat partikels in het HAN significant clusterdoorbrekers zijn. Meer evidentie dat het HAN een zeer sterke voorkeur voor clusterdoorbrekers heeft, is ook het gegeven dat er geen significante verschillen optreden tussen scheidbare en niet scheidbare werkwoorden, zoals besproken in tabel 11. Ook bij scheidbare werkwoorden blijft het zogenaamde scheidbare element bij voorkeur verbonden aan het voltooid deelwoord.

4.5 Negatie

We hebben het corpus doorzocht naar de positie van negatie direct voor de verbale eindgroep en de distributie van de 1-2- en 2-1-volgorde zoals in:

- (9) ik denk dat kan die kan toch *niet geweest zijn* (spreker 1, band 2).

Helaas telt het corpus in totaal maar dertien tokens met de volgende verdeling die niet significant is:

volgorde	<i>neg</i>	<i>overig</i>	<i>totaal</i>
1-2	1	181	182
2-1	12	364	376
<i>totaal</i>	13	545	558

Niet significant

Tabel 12: Negatie en distributie 1-2- en 2-1-volgorde.

5 Hoewel niet gekwantificeerd verschijnen partikels ook bijna altijd voor de infinitief in het modale/aspectuele cluster in de 1-2-volgorde.

4.6 Tempus

Er is ook geen significant verschil te vinden tussen het gebruik van voltooid verleden en voltooid tegenwoordige tijd en de 1-2- en 2-1-volgorde:

volgorde	Perfectum hebben	plusquamperfectum hebben	rest	totaal
1-2	64 35,2%	8 4,4%	110 60,4%	182
2-1	135 35,9%	18 4,8%	223 59,3%	376
totaal	199 35,7%	26 4,7%		558

Niet significant

Tabel 13: Tijd (hulpwerkwoord hebben) en volgordevariatie.

4.7 PP's en bijwoordelijke bepalingen in extrapositie

De Schutter (1976) heeft als resultaat gevonden dat het voorkomen van elementen na de eindgroep (het perfectieve verbale cluster) een bevorderend effect op de 2-1-volgorde heeft. We hebben onderzocht of dit ook geldt voor PP's en bijwoordelijke bepalingen in extrapositie, zoals in (10):

(10) ja ja .. ja ik wee nie wanneer dat jij *verhuisd bent* vanuit de X.straat (Dick, band 15).

	extrapositie	geen extrapositie	totaal
volgorde 1-2	23 41,8%	159 31,6%	182 32,6%
volgorde 2-1	32 58,2%	344 68,4%	376 67,4%
totaal	55	503	558

Niet significant

Tabel 14: Volgordeverschillen en al dan niet extrapositie van PP's en bijwoordelijke bepalingen.

Tabel 14 laat zien dat de volgorde 2-1 iets toeneemt als er een of meerdere elementen achter het verbale cluster staan maar dit is niet significant.

5 Conclusie

De volgordevariatie in het tweeledige perfectieve en passieve cluster heeft in het HAN geen sociale betekenis, dat wil zeggen dat de volgordevariaties niet sociaal gestratificeerd zijn. We hebben laten zien dat de volgordevariatie sterk bepaald wordt door (a) het type finiete werkwoord en (b) de vorm van het verbaal complement. Passieve en perfectieve hulpwerkwoorden met een voltooid deelwoord als complement hebben bij voorkeur een 2-1-volgorde in plaats van een 1-2-volgorde. Het verbale cluster met een aspectueel en modaal finiet werkwoord met infinitief als complement vertoont een categoriale voorkeur

voor de 1-2-volgorde. Het eerstgenoemde type cluster staat dus veel meer variatie toe dan het tweede. Een tweede bevinding is dat op het niveau van de individuele spreker beide typen verbale clusters een implicatieve relatie tussen de beide volgordes vertonen. In het perfectieve/passieve verbale cluster gebruikt een spreker in de meeste gevallen alleen de 1-2-volgorde indien hij ook een 2-1-volgorde gebruikt. Bovendien is de 2-1-volgorde bijna categoriaal in tegenstelling tot de 1-2-volgorde. In het modale/aspectuele verbale cluster komt daarentegen de 2-1-volgorde helemaal niet categoriaal voor maar alleen indien de spreker ook de 1-2-volgorde tot zijn beschikking heeft. Deze data leveren evidentie dat niet beide structuren, namelijk een 1-2- en 2-1-volgorde voor beide typen verbale clusters in de individuele grammatica's van het HAN vrij toegankelijk zijn. Ten derde blijken er in het perfectieve/passieve verbale cluster structurele factoren te zijn die een 1-2- of 2-1-volgorde bevorderen. Het perfectieve hulpwerkwoord *zijn* heeft een voorkeur voor de 1-2-volgorde en passief *zijn* voor de 2-1-volgorde. Tenslotte zijn partikels in het HAN significant clusterdoorbrekers. Het lijkt erop dat vanuit het perspectief van een SOV-analyse (voor zowel het AN als het HAN) het partikel niet kan achterblijven als het voltooid deelwoord verplaatst maar met het voltooid deelwoord mee moet verplaatsen (Koster 1975). Dit kan omdat òf het partikel een eenheid vormt met het werkwoord (in dit geval het voltooid deelwoord), òf omdat het partikel zelfstandig kan verplaatsen. In dit laatste geval is het onderdeel van een partikelprojectie die het complement van het werkwoord is (zie Van Riemsdijk 1978, Bennis 1992). Al met al zijn alle mogelijkheden die in het HAN voorkomen ook aanwezig in het AN. Echter, dit spreektaalcorpus van 67 sprekers uit één stad biedt een unieke gelegenheid om de variatie in het tweeledige verbale cluster zowel op het niveau van de individuele spreker als op dat van de taalgemeenschap te beschrijven en te analyseren.

● Bibliografie

- Barbiers, S. (2005).** Theoretical restrictions on word order variation in three-verb clusters. In: L. Cornips & K. Corrigan (red.), *Syntax and Variation. Reconciling the Biological with the Social. Current Issues in Linguistic Theory* 265. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 233-264.
- Bennis, H. (1992).** Long head movement: the position of particles in the verbal cluster in Dutch. In: R. Bok-Bennema & R. van Hout (red.), *Linguistics in the Netherlands*. Amsterdam: John Benjamins, 37-47.
- Broekhuis, H. (1993).** Verb projection raising. *Spektator* 22, 28-47.
- Cornips, L. (1994).** *Syntactische variatie in het Algemeen Nederlands van Heerlen*. IFOTT 6. Dissertatie, Universiteit van Amsterdam.
- Cornips, L. (1998).** Habitual *doen* in Heerlen Dutch. In: I. Tieken-Boon van Ostade, M. van der Wal en A. van Leuvensteijn (red.), *DO in English, Dutch and German. History and present-day variation*, Amsterdam/Münster: Stichting Neerlandistiek/Nodus Publikationen, 83-101.
- Cornips, L. & C. Poletto (2005).** On standardising syntactic elicitation techniques. Part 1. *Lingua* 115, 939-957.
- Cubber, W. de (1986).** ...wat er den dag te voren is voorgevallen in Lokeren.... Bijdrage tot de studie van de dubbele werkwoordgroep. In: M. Devos. & J. Taeldeman (red.), *Vruch-*

- ten van z'n akker: opstellen van (oud-)medewerkers en oud-studenten voor Prof. V. F. Vanacker, hem aangeboden bij zijn afscheid van de Rijksuniversiteit Gent.* Gent: Seminarie voor Nederlandse Taalkunde en Vlaamse Dialectologie, Rijksuniversiteit Gent, 63-78.
- Gerritsen, M. (1991).** *Atlas van de Nederlandse dialectsyntaxis (AND)*. Publicaties van het P.J. Meertens-Instituut, Amsterdam.
- Haeseryn, W. (1990).** *Syntactische normen in het Nederlands: een empirisch onderzoek naar volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep*. Dissertatie, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Koster, J. (1975).** Dutch as an SOV language. *Linguistic Analysis* 1, 111-136.
- Pauwels, A. (1953).** *De plaats van hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*. Leuven: Drukkerij M. & L. Symons.
- Pennings, J. (2004).** *De werkwoordelijke eindgroep van het Heerlens Algemeen Nederlands en het Interferentiefries*. Doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Riemsdijk, H. van (1978).** A case study in syntactic markedness: the binding nature of prepositional phrases. *Studies in Generative Grammar* 4. Dordrecht: Foris, 301-313.
- Schutter, G. de (1964).** De dubbele werkwoordgroep in het Nederlands. *Studia Germanica Gandensia* VI, 45-84.
- Schutter, G. de (1976).** De bouw van de Nederlandse zin. Beschrijving en voorstel tot beregeling. *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 2, 165-282.
- Stroop, J. (1970).** Systemen in gesproken werkwoordsgroepen. *Taal & Tongval* 22, 128-147.
- Sutter, G. de, Speelman, D. & D. Geeraerts (2005).** Regionale en stilistische effecten op de woordvolgorde. *Nederlandse Taalkunde* 10, 97-128.
- Westerlaak, J.M. van, J. Kropman & J. Collaris (1975).** *Beroepenklapper*. Nijmegen: Instituut voor toegepaste Sociologie.
- Wurmbrandt, S. (2000).** Verb Clusters: Variation at the Right Periphery. Presentatie op de *Workshop on Syntactic Microvariation*. Meertens Instituut, Amsterdam.
- Zwart, C. J-W. (1993).** *Dutch Syntax: A minimalist approach*. Dissertatie. Rijksuniversiteit Groningen.
- Zwart, C. J-W. (1996).** Verb clusters in Continental West Germanic dialects. In: J. Black & V. Motapanyane (eds.), *Microparametric Syntax and Dialect Variation*. Amsterdam: John Benjamins, 229-258.

● Bijlage

Deze bijlage geeft een gedetailleerd overzicht van variatie in het perfectieve/passieve verbale cluster op individueel niveau. De eerste twee groepen bevatten individuele sprekers die een volgorde categorisch gebruiken en dus maar één volgorde realiseren: òf 1-2 (slechts één spreker, zie figuur 1a) òf 2-1 (zie figuur 1b). De laatste drie groepen bestaan uit sprekers die beide volgordes realiseren (zie figuur 1c, 1d en 1e) De sprekers uit de laatste groep gebruiken evenveel 1-2 als 2-1 (figuur 1e):

Figuur 1a: Spreker(s) die uitsluitend 1-2-volgorde realiseren

<i>pseudoniem</i>	<i>volgorde</i>		<i>totaal (N=1)</i>
	2-1	1-2	
Stef	0	7	7

Figuur 1b: Spreker(s) die uitsluitend 2-1-volgorde realiseren

<i>pseudoniem</i>	2-1	1-2	<i>totaal (N=15)</i>
dhr Ven	1	0	1
Gijs	1	0	1
dhr Zink	2	0	2
dhr Quint	2	0	2
Ralph	2	0	2
dhr Ruitenr	3	0	3
Bert	3	0	3
Jos	1	0	1
dhr Roos	2	0	2
dhr Pelk	4	0	4
Karel	5	0	5
Jan	6	0	6
dhr Balk	6	0	6
Anton	9	0	9
Ray	3	0	3

Figuur 1c: Spreker(s) die vaker 1-2 dan 2-1 realiseren

<i>pseudoniem</i>	2-1	1-2	<i>totaal (N=11)</i>
dhr Arends	2	7	9
Rob	1	4	5
dhr Huls	1	2	3
dhr Huif	6	8	14
Martijn	1	10	11
dhr Mije	3	4	7
Berend	2	4	6
Henk	1	2	3
Frits	2	10	12
dhr Verbaan1	1	3	4
dhr Sole	2	4	6

Figuur 1d: *Spreker(s) die vaker 2-1 dan 1-2 realiseren, (N=36)*

<i>pseudoniem</i>	2-1	1-2	<i>totaal</i>
dhr Bender	3	2	5
Wybe	3	1	4
Michiel	7	1	8
Tom	2	1	3
dhr Bel	9	1	10
dhr Bast	13	6	19
dhr Duif	4	3	7
Dik	7	4	11
dhr Koren	15	8	23
Jelle	5	3	8
Arne	7	2	9
Nico	10	9	19
Peter	9	5	14
Jeroen	9	6	15
dhr Retten	8	1	9
dhr Meneen	6	3	9
Joop	9	2	11
Frank	3	2	5
Andre	5	1	6
Paul	6	1	7
Rene	3	1	4
dhr Ris	3	1	4
Aaf	6	1	7
dhr Berk	6	1	7
dhr Bon	15	2	17
dhr Gies	11	2	13
Nelis	6	3	9
dhr Zwart	3	1	4
dhr Wild	5	4	9
Ruud	7	2	9
dhr Vetten	8	2	10
Eelco	9	1	10
Leo	15	5	20
dhr Jansen	9	6	15
Roel	8	5	13
Mart	8	3	11

Figuur 1e: *Spreker(s) die 1-2 en 2-1 even vaak realiseren*

<i>pseudoniem</i>	2-1	1-2	<i>totaal (N=2)</i>
Cor	3	3	6
Geert	4	4	8